

НАУКОВІ ДИСКУСІЇ

УДК 330.34.01

У ПОШУКАХ ВИХОДУ НА ТРАЄКТОРІЮ СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ (матеріали колективного обговорення) *

SEEKING THE ENTRY ONTO A TRAJECTORY OF THE SUSTAINABLE ECONOMIC GROWTH (materials of a collective discussion)

Колективне обговорення було ініційовано Всеукраїнською асоціацією політичної економії та організовано за участю кафедр: політичної економії Національної металургійної академії України, економічної теорії та основ підприємництва Національного гірничого університету, економічної теорії Дніпропетровського національного університету, міжнародної економіки та економічної теорії Дніпропетровського університету імені А. Нобеля, менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Академії митної служби України.

Відкриваючи колективне обговорення, **В.М. Тарасевич**, доктор економічних наук, професор, завкафедрою політичної економії Національної металургійної академії України, член редколегії журналу "Економіка України", зазначив, що з початку новітньої світової економічної кризи (2008 р.) пройшло п'ять років. Судячи з обсягів і динаміки ВВП, країни "золотого мільярда" вже подолали докризову межу. Проте кризова проблематика залишається якщо не провідною, то дуже значущою темою наукових дискусій. Очевидно, це пов'язано з багатогранною *специфікою* новітньої кризи та її віддаленими наслідками. Зокрема, йдеться про ймовірну зміну світового економічного лідера і глобального порядку, про технологічну паузу між V і VI технологічними укладами, що затягнулась, економічне зростання на старій технологічній базі, неефективність багатомільярдних державних витрат, масштабну фінансіалізацію та некерованість фінансового "джина". Привертають до себе увагу не зовсім послідовні та вдалі спільні зусилля G-20, схильність до паліативних рішень і дій, прагнення США до збереження статус-кво, яке склалося, зростання державного і консолідованого боргу США і країн ЄС, яке не сповільнюється.

В Україні кризова проблематика залишається злободенною через дуже непросту соціально-економічну ситуацію. Національна економіка поки що не пододала трансформаційного спаду за багатьма ключовими економічними показниками, у тому числі ВВП, не досягнуто рівня не тільки 1990 р., але й 2006–2007 рр., не справдив оптимістичних очікувань і вступ до СОТ, чималі еко-

---

* Матеріал публікується в порядку дискусії, започаткованої академіком НАН України В.М. Гейцем і членом-кореспондентом НАН України А.А. Гриценком статтею "Вихід з кризи (Роздуми над актуальним у зв'язку з прочитаним)" // Економіка України. — 2013. — № 6. — С. 4–19.

номічні ризики пов'язані з утворенням зони вільної торгівлі з ЄС і втратою традиційних ринків збуту на півночі і сході, у другій половині 2013 р. почався спад промислового виробництва. Чи не очікує Україну доля тих країн периферії, що розвиваються, які відіграють роль донорів розвинутого центру на шкоду національній економічній безпеці?

На цьому фоні книга П. Кругмана “Вихід з кризи є!” стала своєрідним каталізатором нової хвилі наукових дискусій. Слід визнати, що прихильники основних напрямів і шкіл світової наукової думки залишаються вірними своїм “прапорам”. Неокласики звертають увагу на кризогенну роль державних захисних заходів та інтервенцій; кейнсіанці – навпаки, на нові старі форми державного регулювання, у тому числі ті сегменти ринку, які з різних причин опинилися поза державним впливом; неомарксистичні наполягають на необхідності жорсткого протистояння експлуататорській експансії глобального капіталу та нерівності, що поглиблюється; інституціоналісти намагаються розібратися в неекономічних аспектах кризи.

Не стоять осторонь і українські вчені. Дискусія, розпочата академіком НАН України В.М. Гейцем і членом-кореспондентом НАН України А.А. Гриценком на сторінках журналу “Економіка України”, вирізняється не тільки гостротою і фундаментальністю постановки проблем. Від самого початку вона набула дуже затребуваних сьогодні між- і трансдисциплінарності, цивілізаційного і національного вимірів, акценту на заходах щодо захисту національних економічних інтересів. У цьому зв'язку дуже актуальним є колективне обговорення проблематики співвідношення загального та особливого в новітній кризі, її цивілізаційних і національних аспектів, перспектив соціальної держави, кризогенності наявних інститутів, значущих антикризових економіко-політичних та інституціональних перетворень, місії економічної науки та освіти. Сподіваємося, що це колективне обговорення окреслених проблем буде науково плідотворним і практично корисним.

А.О. Задоя, доктор економічних наук, професор, перший проректор Дніпропетровського університету імені А. Нобеля, підкреслив, що актуальність і значущість дискусії на сторінках провідного економічного журналу України не викликає сумнівів. Діапазон обговорюваної проблематики є досить широким, що цілком виправдано через багатомірність і складність кризових процесів. Доповідач акцентував увагу на проблемах циклічності. Циклічність економічного розвитку, як і його закономірність, сьогодні вже мало в кого викликає заперечення. Разом з тим причини і механізми таких циклів залишаються полем для дискусій представників різних наукових шкіл. Багато в чому ці дискусії зайшли у глухий кут, оскільки дуже часто з кожного боку йде просте повторення висунутих раніше аргументів, тільки в новій словесній оболонці. Певним проривом у теорії економічних циклів могло б стати використання досягнень інших наук, їх методології при дослідженні механізму виникнення причин економічної кризи та їх усунення. Однею з таких наук може стати конфліктологія, застосування якої дозволяє знайти конфліктоген економічного циклу.

У сучасному суспільстві споживанню як процесу задоволення потреб передує обмін, сторонами якого виступають продавець і покупець. З одного боку,

вони мають різні інтереси, прагнучи отримати максимальну вигоду від обміну, з іншого — суспільний характер виробництва робить цих суб'єктів взаємопов'язаними між собою, оскільки жоден з них не зможе самостійно реалізувати свої інтереси. Отже, чітко проявляються обидві ознаки біполярності: протистояння і взаємопов'язаність суб'єктів обміну. Саме це *протистояння і взаємопов'язаність виступають конфліктогеном сучасної економіки*, внутрішньо властивим всіляким обмінним операціям. Проте в нормальних умовах біполярність не перетворюється на конфлікт. Безконфліктне функціонування економіки спостерігається тоді, коли обидві групи суб'єктів (в основній своїй масі) дотримуються компромісної поведінки. Якщо ж хоча б одна із сторін займає позицію конфліктної поведінки, ситуація в цілому стає конфліктною.

Імпульсом ("інцидентом") для перетворення суперечності (конфліктної ситуації) на конфлікт можуть виступати:

— *порушення безальтернативності*. У закритій економічній системі у продавців і покупців немає іншої можливості реалізувати свої інтереси, як досягти компромісу. Проте більшість сучасних економік є відкритими. Безальтернативність може бути порушена не обов'язково за допомогою внутрішніх ринків. Наприклад, неприйнятна пропорція обміну може підштовхнути споживачів до організації натурального виробництва того чи іншого продукту або послуги та задоволення потреб без обміну;

— *досягнення мінімального рівня прийнятності обмінної операції*. Такий мінімальний рівень прийнятності існує як у покупця, так і у продавця. Для покупця він встановлюється бюджетними обмеженнями, а для виробника об'єктивно мінімальним рівнем придатності виступають видатки;

— *протестна поведінка*. Вона ґрунтується на суб'єктивних оцінках ситуації кожним індивідом, яку він може сприймати як несправедливу.

Перелічені фактори, які виступають у ролі інцидентів, постійно призводять до виникнення конфліктів між окремими суб'єктами. Але для переходу економіки у стан кризи необхідно синхронізувати багато конфліктів, які, досягаючи критичної маси, порушують розмірений перебіг економічних процесів. Таким синхронізатором виступає діяльність фінансових посередників. Цілком зрозумілим для покупців є прагнення подолати обмеження споживання, встановлені розмірами бюджету. Для цього необхідно або пересунути лінію бюджетних обмежень шляхом збільшення доходів, або отримати кредит на придбання споживчих благ. В умовах кредитної системи, яка динамічно розвивається (а саме такою є банківська система України), привабливішим, на нашу думку, виявляється другий шлях. При цьому інтереси і кредитора, і позичальника збігаються: кредитор прагне максимізувати свій дохід від збільшення масштабів кредитування, а позичальник — розширити своє споживання, долаючи бюджетні обмеження, чим формуються сприятливі умови для компромісної поведінки обох суб'єктів.

Також слід звернути увагу на динаміку ще одного показника — середньої норми споживання. Її зростання (і, відповідно, зниження граничної норми заощаджень), яке спостерігається протягом останніх 7 років, через дію інвестиційного мультиплікатора повинне було позитивно позначитися на економічній динаміці.

Але українська економіка виявилася не готовою до зрослих запитів споживачів, отже, задовольнялися вони, головним чином, за рахунок імпорту.

У кожній економіці формується певне співвідношення приросту депозитів і величини заощаджень. Згідно з нашим дослідженням, в українській економіці таке співвідношення (яке відповідає більш-менш стабільному розвитку) склалося на рівні 40–45%. Якщо приріст заощаджень становить понад 50% – це означає, що масштаби кредитування випереджають процеси погашення кредитів і дія грошового мультиплікатора збільшує фактичну грошову масу в обігу. Якщо показник є нижчим від 40%, то відбувається згортання процесу кредитування і виникає проблема погашення кредитів. У досліджуваному періоді мали місце роки як надзвичайно високої питомої ваги приросту депозитів у заощадженнях (60% у 2007 р.), так і надзвичайно низької (30% у 2011 р.).

Особливу небезпеку для стабільного розвитку економіки становлять надмірні кредити, видані домашнім господарствам. Передумови величезного падіння обсягів виробництва у 2009 р. формувалися вже у 2007–2008 рр. Оскільки джерелом погашення кредитів виступають заощадження, то про надмірність кредитування можна судити, порівнюючи суму кредиту із сумою заощаджень. Ураховуючи незбіг структури заощаджень і структури споживчих кредитів, можна стверджувати, що проблеми з погашенням кредиту виникнуть уже в тому разі, якщо його сума перевищить 60–70% заощаджень.

Кредитування понад реальні заощадження фактично будує фінансову піраміду. Ширина її основи багато в чому залежить від строків погашення наданих кредитів і можливості перекредитування, тому можна спостерігати різну за тривалістю фазу піднесення економічного циклу. Проте коли позичальники стикаються з проблемами нестачі доходів для погашення кредитів і вичерпаності можливостей перекредитування, відбувається різке скорочення можливостей для їх компромісної поведінки у відношенні як до продавців, так і до кредиторів. Але і у перших, і у других сформувалася поведінка, орієнтована на попередній рівень попиту і “поступливість” контрагента, які забезпечували рівень дохідності, не доступний у нових умовах. Кредитори і продавці досягають свого мінімального рівня дохідності (який сформувався у попередніх умовах) і також переходять від компромісної поведінки до конфліктної. Небажання кредиторів і продавців йти на компроміс в умовах, що змінилися, сприймається покупцями як несправедливість обміну і розподілу та посилює їх протестну поведінку. Таким чином, формуються всі ознаки конфлікту. Інциденти перетворили суперечність на конфлікт, тобто суспільство перейшло у стан кризи.

У ході кризи і депресії поступово відновлюються порушені пропорції, змінюються уявлення про межі компромісної поведінки, і сторони пристосовуються до нових умов господарювання. Конфлікт вирішується, і в суспільстві знову переважає компромісна поведінка більшості економічних суб'єктів; формуються передумови для нового циклу.

Ю.Є. Петруня, доктор економічних наук, професор, завкафедрою менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Академії митної служби України, зазначив, що сьогодні Україна має дуже серйозні економічні проблеми (як поточного фінансового, так і структурно- та якісно-фундаментального характеру).

Увага державних інститутів і політиків, як це зазвичай буває, більше зосереджується на перших, тоді як стратегічне майбутнє економіки країни визначається її здатністю вирішувати, насамперед, другу групу проблем.

На момент припинення існування СРСР, тобто 22 роки тому, багатьом здавалося, що Україна має ледь не найкращі економічні перспективи серед усіх колишніх суб'єктів Союзу. На жаль, реальність не підтвердила ці прогнози та очікування. Різниця є суттєвою і, відповідно, неприємною для нашого суспільства. При цьому майбутнє української економіки бачиться дуже складним.

Чому так сталося? До кола аналізу передусім треба ввести фундаментальні важелі (фактори) економічного потенціалу, конкурентоспроможності економіки: а) ресурси і технології – обсяги, якість, структуру; б) ефективний поділ праці (в тому числі підтримка "правильного" місця країни у світовому поділі праці); в) потенціал власників підприємств, їх здатність до конкурентоспроможності та розвитку; г) потенціал, здатність владних інститутів до створення і підтримки ефективного середовища для ведення бізнесу та забезпечення належного макрорегулювання. Щодо трансформаційного і посттрансформаційного періодів, то увагу слід фокусувати на факторах "власність" і "влада".

Власність. У країні проведено масштабну приватизацію підприємств. Напевно, абсолютна більшість теперішніх впливових приватних власників "родом з приватизації". Приватизаційний спосіб створення бізнесу як вимагає певних особистих конкурентних якостей, так і накладає відбиток на подальшу діяльність його власників. "Родом з приватизації" – характеристика не тільки походження бізнесу, але й особливостей складу думання, світогляду, менталітету, здібностей та поведінки власників бізнесу. Чимало людей стверджували, що приватна власність має визначальні переваги перед державною. Тепер ми з упевненістю можемо сказати: не завжди, не автоматично, не сама по собі, а за певних умов. У кінцевому підсумку, вирішальне значення має якісна структура приватних власників. Це важливо для кожної країни, а для України – особливо. Підвищити загальний рівень якісного складу власників можна лише в один спосіб – розвивати чесну конкуренцію.

Влада. Вона має створити ефективні бізнес-середовище та стандарти поведінки бізнесу і владних інститутів. Питання є дуже широким і системним і полягає не тільки у податковому регулюванні. Багато часу втрачено на створення конструктиву і на, скоріше, несвідоме формування "негативних стандартів". Модернізація бізнес-середовища – копітка, тривала, відповідальна та складна робота, яка має спрямовуватися на збільшення конструктиву і мінімізацію негативу.

Фактор "влада" вимагає суттєвого вдосконалення діяльності інститутів макроекономічного регулювання. Це стосується, насамперед, зовнішньоекономічного регулювання, структурної перебудови, інноваційної діяльності, технологічного розвитку тощо. Інститути регулювання виявили недостатню готовність ефективно реагувати на велику кількість внутрішніх і зовнішніх викликів, своєчасно визначати правильні стратегічні орієнтири для економіки України та забезпечувати реалізацію відповідних заходів.

Зміни якісного і стратегічно значущого характеру в економіці швидко здійснити неможливо. Суспільна економіка наділена великою інерційною си-

лою. Крім того, кожна економічна проблема має соціальний, екологічний, етичний та інші підтексти. Практичне вирішення проблем неможливо без якісного плану, професійних організаторів, наявності необхідних ресурсів і часу для реалізації.

Н.І. Дучинська, доктор економічних наук, професор, завкафедрою економічної теорії Дніпропетровського національного університету імені О. Гончара, впевнена, що економічна циклічність набуває глобального характеру. Глобальні економічні процеси об'єктивно стосуються національних економік країн світу. Чим більше економіка країни інтегрована в міжнародні економічні відносини, тим сильнішим є цей вплив. Не є винятком і економіка України. Світові економічні кризи впливають на національні проблеми, загострюють соціальні, економічні та політичні суперечності. Негативні наслідки кризи у національній економіці посилюються через вплив світової кризи. Разом з тим визначальний негативний вплив на розвиток економіки України справляють її внутрішні соціально-економічні суперечності. Відсутність аргументованого, зваженого напряму подальшого розвитку та консолідації зусиль провідних політичних угруповань, показове протистояння еліти і масового зубожіння пересічних громадян стало "Лебедем, Раком і Щукою", тобто гальмом для подальшого розвитку національної економіки.

Руйнівний вплив на економіку України справляють способи вирішення економічних суперечностей, які виникають між Україною та її економічними партнерами – передусім, Росією. Часто такі суперечності з українськими господарюючими суб'єктами набувають політичного забарвлення і не сприяють їх об'єктивному прагматичному вирішенню на основі врахування економічних інтересів обох сторін.

Первісне нагромадження капіталу, перехід від суспільної до приватної форми власності та приватизація здійснювалися нецивілізованими методами, що призвело до концентрації капіталу в гіпертрофованих формах у руках окремих "новонароджених" українських олігархів. Монополізація приватного капіталу в Україні дійшла до крайніх меж, перетворилася на гальмо для становлення сучасних ринкових відносин. Це відбувається у відкритих формах, без урахування сучасних пропорцій і співвідношення між монополізованим і немонополізованим секторами економіки. Наприклад, частка монополізованого капіталу в енергетичній, металургійній і хімічній галузях промисловості сягає абсолюту.

Актуальною і складною є проблема відтворення (у тому числі нагромадження) людського, соціального, інтелектуального, культурного та інших сучасних форм капіталу. Масова втрата робочих місць економічно активним населенням, відсутність матеріальних і моральних стимулів до праці підривають базові моральні цінності. Просте (не кажучи про розширене) відтворення людського капіталу вимагає відновлення таких складових: можливості отримання молоддю кваліфікації, перекваліфікації працюючих у зв'язку із змінами кон'юнктури ринку праці, соціального захисту неконкурентоспроможного населення (інвалідів, пенсіонерів та ін.). Наслідками дефіциту цих складових є зростаюче безробіття серед випускників ВНЗ, з одного боку, і гостра нестача кваліфікованої робочої сили в машинобудуванні та інших сучасних виробництвах – з іншого. Усе це змушує

молодь шукати можливості для реалізації свого трудового потенціалу за межами країни, що призводить до відпливу людського капіталу, заважає його відтворенню як потенціалу майбутньої продуктивної сили — базової основи зростання економіки.

Продовжуючи дискусію, **А.О. Задоя** зазначив, що важливою компонентою соціального капіталу є довіра до влади. Але щоб довіряти, люди повинні знати, чого можна очікувати від владних структур у тій чи іншій ситуації. Сьогодні ми найчастіше лише маємо припущення з приводу окремих рішень, оскільки вони суперечать попереднім деклараціям (і це стосується як влади, так і опозиції).

Н.І. Дучинська, поділяючи таку точку зору, підкреслила, що відсутність відкритості при прийнятті рішень на всіх владних рівнях призводить до зниження легітимності цих рішень і, як наслідок, до втрати довіри з боку наукової спільноти, підприємницького співтовариства і широких верств населення. Непродуктивні дискусії на "владному олімпі" аж ніяк не сприяють вирішенню загальних економічних і соціальних проблем, що є перешкодою для нагромадження соціального, інтелектуального, культурного та інших форм капіталу.

Ю.І. Пилипенко, доктор економічних наук, професор, завкафедрою економічної теорії та підприємництва Національного гірничого університету, продовживши лінію міркувань Н.І. Дучинської, наголосив, що найважливішим фактором, який зумовлює своєчасність даної дискусії, є незадовільна ситуація, що склалася в українській економіці. Сьогодні відбуваються стагнація в більшості національних галузей (особливо провідних галузей промисловості), бюджетний колапс, який негативно впливає на загальне становище держави, підвищення соціального напруження, існує невизначеність у тактиці та стратегії виходу із ситуації, що склалася. Отже, для подолання всіх цих проблем потрібна злагоджена робота теоретиків і практиків, спрямована на розробку науково обгрунтованого варіанта дій щодо виходу з нинішньої кризи.

На відміну від розвинутих країн світу, Україна перебуває дещо в гіршому становищі, зумовленому загальною неефективністю національної ринкової системи та інституціонального середовища підприємницької діяльності, слабкістю держави як регулятора і координатора економічних процесів, тотальною корупцією, переважанням кланових інтересів над загальнодержавними. На фоні світової економічної кризи це об'єктивно посилює негативні тенденції національної економіки та, всупереч "канонам" економічної теорії, гальмує процеси створення необхідних умов для її оздоровлення в посткризовий період.

Однією з найважливіших глибинних причин слабкості національної економіки, її надмірної залежності від зовнішніх умов, неспроможності виходу з фази кризи у своїй новій якості є відверта *антиінноваційна будова ринкової системи України, антиінноваційний характер державного регулювання економічних процесів*, що в сукупності не стимулює вітчизняних господарюючих суб'єктів вести свою діяльність згідно з інноваційними принципами. Стосовно механізмів саморегулювання та державного регулювання інноваційної діяльності в нашій країні, цілком логічно буде перефразувати класичний вислів: "Низи не хочуть, верхи не можуть". Практика господарювання в нашій країні свідчить, що достатня прибутковість вітчизняного бізнесу повністю забезпечується сировинним характе-

ром продукції (яка йде переважно на експорт) в умовах технологічної відсталості підприємств. Крім того, великі прибутки можна отримувати не за рахунок новаторства в економічній діяльності, а в багатьох випадках — завдяки системі політичного лобізму, зрощуванню влади і бізнесу, корупції тощо. Звичайно, наявність подібних неринкових варіантів “успішного” ведення господарської діяльності відволікає значні кошти на їх реалізацію, істотно звужує сферу інноваційного вкладання фінансових та інших ресурсів і, головне, підриває мотивацію вітчизняного бізнесу до інновацій. Водночас та велика кількість державних програм, які приймалися в країні й були формально спрямовані на інноваційні цілі, без реального фінансового забезпечення та дійової урядової підтримки не привели до відчутних змін на краще.

Зважаючи на це, сьогодні основним стратегічним завданням України є формування умов для стійкого інноваційного розвитку всіх сфер, у тому числі — економіки. Вирішення інших завдань мають бути підпорядковані саме цьому, а їх механізми — похідними від механізму стимулювання інноваційної стратегії розвитку суспільства.

Як відомо, одними з найголовніших принципів функціонування складних систем є принципи сумісності та зосередження функцій. Принцип сумісності означає, що всі елементи повинні мати спільність головних функцій, яка забезпечує можливість взаємодії елементів у системі. Про цілісність останньої може йтися лише тоді, коли функції її елементів відповідатимуть умовам збереження та розвитку системи. Принцип зосередження функцій полягає в тому, що функції елементів нижчого рівня підпорядковуються функціям елементів вишого рівня. Отже, реалізація головного завдання — формування умов для стійкого інноваційного розвитку — залежить від того, наскільки інноваційними будуть функції всіх структурних елементів нашого суспільства, наскільки завдання, які ставляться та реалізуються на всіх його рівнях, відповідатимуть критеріям інноваційності.

Але, як зазначив **А.О. Задоя**, сьогодні весь світ розвивається інноваційно. Чи достатньо цього зовнішнього чинника для набуття нашою національною економікою інноваційних рис?

На думку **Ю.І. Пилипенка**, недостатньо. З практичної та теоретичної точок зору, стимулювання інноваційного розвитку цілком узгоджується із стратегією стимулювання ефективного внутрішнього попиту, насамперед, інвестиційного, який повинен мати інноваційне спрямування. Як відомо, мотивація до інноваційної діяльності великою мірою зумовлюється місткістю ринку, наявністю споживачів, фінансово готових до підвищення пропозиції відповідного продукту. В іншому разі збільшення пропозиції певного товару за рахунок інновацій може супроводжуватися значним ризиком його неповної реалізації і, відповідно, фінансовими проблемами для підприємства.

В Україні необхідно створити умови, які б забезпечили, з одного боку, достатній попит на інвестиційно-інноваційні ресурси, а з іншого — відповідний попит на інноваційні товари. У цьому відношенні цілком обґрунтованими є пропозиції члена-кореспондента НАН України **М.І. Зверякова** щодо впровадження в нашій країні нової моделі економічного розвитку, яка базується на системі дійового індикативного планування і нестандартних елементах інститу-

ційного середовища (наприклад, агентства регіонального розвитку та бізнес-асоціації) [1]. Воно дійсно могло б стати ефективним посередником між державою та бізнесом у системі державного планування і сприяти збільшенню масштабів інвестиційно-інноваційних програм. Фінансове забезпечення таких інституцій можливе за рахунок цільового відрахування на їх діяльність 1% від загальних податкових надходжень (без збільшення бази та обсягів оподаткування).

В.М. Тарасевич уточнив, що йдеться про застосовування принципів і механізмів державно-приватного партнерства.

Ю.І. Пилипенко погодився із цим і зазначив, що проблематика такого партнерства є доволі складною і потребує ґрунтовних досліджень. Зробимо акцент на проблемі взаємозалежності якості інститутів і економічного зростання. Механізм взаємовпливу зростання та інституціональної ефективності полягає в тому, що в економіці, яка швидко розвивається, більшість видів перерозподільної активності втрачають свою привабливість, оскільки інвестиції у виробництво стають вигіднішими. У результаті питома вага тіньового сектору скорочується, корупція зменшується, а лобіювання набуває більш цивілізованих форм. У свою чергу, заходи щодо стимулювання економічного зростання створюють поле для співробітництва держави і приватного сектору, сприяючи зміцненню взаємної довіри і поліпшенню інвестиційного клімату. У підсумку відбувається спонтанне вдосконалення інститутів.

Важливим елементом загальної стратегії виходу України з кризового становища в новій якості є виважена геополітична стратегія. Життєво необхідною для нашої країни є реалізація "серединного" вектора розвитку (про що пише В.М. Тарасевич [2]) із збереженням ефективних зовнішньоекономічних (і не тільки) зв'язків як з європейськими, так і з євразійськими країнами з пріоритетом відстоювання національних інтересів. Разом з тим крім традиційних ринків збуту вітчизняних товарів необхідно орієнтуватись і на нові, чому за рахунок відповідних правових та політичних інструментів повинна сприяти держава.

В.К. Лебедева, кандидат економічних наук, професор кафедри політичної економії Національної металургійної академії України, зазначила, що на підтримку заслуговують і важливі теоретичні положення, обґрунтовані академіком НАН України В.М. Гейцем і членом-кореспондентом НАН України А.А. Гриценком відносно сумісно-розділеного характеру діяльності, передусім, щодо прояву її розділеності у триєдності поділу праці, приватної власності і ринку, а сумісності — у триєдності усупільнення праці, суспільної власності та державних інститутів. Доречно додати, що закономірною складовою подальшого усупільнення праці виступає зміна діяльності, яка забезпечує доступ кожного індивіда одночасно до багатьох видів діяльності шляхом їх об'єднання і чергування в різних сферах економіки. Система зміни діяльності, яка замінить поділ праці, дозволить вирішити проблему технологічного безробіття, пов'язану з упровадженням трудозберігаючих технологій у сферу матеріального виробництва і скороченням зайнятості в ній. Необхідно зменшити нормативну тривалість робочого дня (тижня) у сфері матеріального виробництва, щоб вивільнений час був відданий зайнятості в креатосфері — сфері творчої праці,

сфері “виробництва людини”. Для цього креатосфера та її інфраструктура мають бути істотно розширені за рахунок створення нових і розвитку існуючих закладів науки, культури, освіти, охорони здоров’я, фізичної культури і спорту. Фінансування і реалізація відповідних проектів могли б здійснювати запропоновані авторами статті нові соціально-економічні інститути – державно-публічні фінансово-кредитні безприбуткові заклади [3, с. 15]. Деякі їх риси притаманні агентствам регіонального розвитку, які виконують функції індикативного планування і за останні 20 років дістали поширення у світовій практиці. Рекомендації члена-кореспондента НАН України М.І. Зверякова відносно створення таких агентств в Україні заслуговують на всебічну підтримку. Вони могли б стати основою формування в нашій країні моделі “скоординованої ринкової економіки” (Coordinated Market Economy – CME), елементи якої впроваджено в ряді європейських країн і в Японії. Модель CME передбачає координацію діяльності фірм завдяки неринковим зв’язкам через мережу моніторингу, яка базується на обміні інформацією та відношеннях співпраці, а не на конкуренції між фірмами.

В.М. Тарасевич додав, що, по суті, йдеться про одну з форм діалектичного заперечення, зняття повністю конкурентного ринку більш складною та ефективною системою.

В.К. Лебедєва згодна із цим і наголосила, що активне використання такої моделі (звичайно, адаптованої до реалій нашої економіки) могло б стати важливим фактором подолання ринкової невизначеності виробництва і збуту та формування системи виробництва з орієнтацією на відомого споживача із скороченням нормативного робочого часу, розширенням зайнятості в креатосфері і, в кінцевому підсумку, – досягненням повної зайнятості.

У статті В.М. Тарасевича [2] на основі ідеї професора А.К. Покритана про чотири підрозділи суспільного виробництва запропоновано достатньо деталізовану модель, яка може слугувати концептуальною засадою вбудовування креатосфери у систему економіки. Як креатосфера в моделі розглядається I підрозділ суспільного виробництва, до якого разом з наукою включено освіту, охорону здоров’я, культуру, спорт, соціальне забезпечення, а також частково державне управління і місцеве самоврядування.

Цинічне обґрунтування доцільності природного рівня безробіття необхідністю конкуренції на ринку праці, до якого вдаються деякі західні економісти, не витримує жодної критики, оскільки неефективність використання трудових ресурсів оголошується умовою функціонування економічної системи, а “безробітні, які заслуговують на краще”, ніколи цього кращого не досягнуть.

У своїй книзі П. Кругман констатує, що “заважають відновленню економіки два фактори – відсутність інтелектуальної ясності та політичної волі”. В опублікованих на сторінках журналу “Економіка України” статтях відомих українських учених висловлено глибокі наукові ідеї та конструктивні пропозиції, які забезпечують інтелектуальну ясність шляхів виходу з кризи. Справа – за політичною волею.

Г.М. Пилипенко, доктор економічних наук, професор кафедри економічної теорії та підприємництва Національного гірничого університету, зазначила, що світовий досвід економічного розвитку ХХ ст. переконливо довів, що стабіліза-

ція економіки та подолання кризових явищ неможливі без активної участі держави. Безумовно, в різні історичні періоди масштаби і форми державного втручання в економічний процес були різними, проте жодна економічна система не була позбавлена державної присутності. Це визнають представники всіх напрямів економічної думки, а дискусії між ними виникають виключно з приводу питань про межі участі держави в економіці.

Сучасна криза не є винятком. Маючи свої специфічні особливості й механізми розгортання, вона, як і всі попередні рецесії, не може бути врегульована тільки за рахунок ринкових механізмів. Завданням економічної науки є встановлення цих специфічних ознак і визначення шляхів виходу на стадію сталого економічного розвитку. Це можливо тільки на основі подолання економічного детермінізму і послідовного впровадження в економічних дослідженнях міждисциплінарного аналізу, який дозволяє представити суспільство як полісистемне утворення, тобто таке, в якому економіка, політика, право і культура перебувають у нерозривній єдності й здійснюють взаємний вплив одне на одного. Тільки в результаті формування погодженої взаємодії (суми зусиль) різних елементів суспільства створюється його нова якість і визначається нова траєкторія руху.

З приводу цього **А.О. Задоя** поставив запитання: "Якщо так уявляти собі суспільство, то, можливо, основні причини особливої глибинної кризи в Україні та її затяжного характеру слід шукати не тільки в економіці?"

Г.М. Пилипенко відповіла, що реалії української дійсності є такими: більшість проблем кризового становища країни сконцентровані сьогодні не в економічній, а в правовій, політичній і культурній сферах функціонування суспільства. Історичні умови склалися так, що в Україні наприкінці 1990-х років у ході системних трансформацій сформувалася модель держави, в якій олігархічна влада фактично взяла на себе функції державного управління. Як зазначають багато вітчизняних дослідників і міжнародних експертів, нині інтереси української олігархії дуже глибоко інтегровані в процес прийняття політичних рішень. Як наслідок – з'являються залежне судочинство, корумповані податкові служби, міліція, а також монополія на ідеологію через майже на 100% приватні ЗМІ.

У цьому контексті **В.М. Тарасевич** зазначив, що іноді пишуть і говорять про феномен приватизації держави, який стає можливим саме за умов домінування недосконалих демократичних та інституціональних механізмів.

Г.М. Пилипенко згадала А. Пшеворського – автора масштабного дослідження проблем і перспектив поступу постсоціалістичних країн до демократичного суспільства, який вважав, що "вирішальним кроком на шляху до демократичної держави є перехід влади від групи осіб до правил" [4, с. 33]. Іншими словами, політики мають дістати стимули додержуватися правил. Такі стимули, як показує досвід країн, яким вдалося потіснити олігархічні групи у владі або, принаймні, здійснювати контроль над їхньою діяльністю, були створені тільки завдяки активізації сил громадянського суспільства. Проте вони не є дійовими у вітчизняному інституціональному середовищі, по-перше, через економічну складову, пов'язану з неможливістю суб'єктів актуалізувати свої економічні інтереси і послідовно їх реалізувати з огляду на низький рівень життя, по-дру-

ге, через відсутність у більшості населення законослухняності й поваги до закону, ідеалів рівності, свободи та справедливості і, по-третє, через відсутність ефективного механізму впливу громадян та їхніх організацій на органи державної влади. Усі ці причини в тому чи іншому аспекті виокремлюють у своїй статті академік НАН України В.М. Геєць та член-кореспондент НАН України А.А. Гриценко [3, с. 7–8].

Як показує світовий досвід, окремі народи виходили за межі власних архетипів за рахунок нових лідерів і нових стереотипів, долаючи при цьому економічну відсталість і розбудовуючи нові демократичні суспільства. Про це, власне, висловив свої міркування М. Олсон, який у передмові до російського видання своєї книги “Велич і занепад народів” зазначив: “Майбутнє пострадянського суспільства не залежить фатально від його історії або чогось іншого. Якщо люди в новому демократичному суспільстві досить добре усвідомлюють ситуацію, в якій вони опинилися, “економічне диво” може статися також і в їхній країні” [5, с. 11]. Іншими словами, в суспільстві має актуалізуватися сила, яка стане локомотивом інституціональних змін.

В.К. Лебедева попросила уточнити, яка сила мається на увазі – громадянське суспільство, політичні партії, суспільні рухи, певні соціальні верстви?

Г.М. Пилипенко зазначила, що світовий досвід переконує: такою силою є *середній клас*, оскільки саме він завжди виступає стабілізуючим елементом соціуму, здатним запускати в дію механізми громадянського суспільства та утримувати нестійку рівновагу сил, які забезпечують координацію економічної діяльності. Поки що в українському середньому класі не простежуються сталі внутрішні групові зв’язки, а його активність є незадовільною. Суб’єктами середнього класу є середній і дрібний бізнес, керівники підприємств різних форм власності, частина інтелігенції, а також спеціалісти у сфері виробництва, опрацювання й поширення інформації. При цьому ні в кількісному, ні в якісному відношенні він не відповідає західним критеріям. Загальний стан економіки, розвал інтелектуального потенціалу країни, зниження ролі виховання й освіти, занепад духовності – ось виявлені науковцями основні причини того, що середній клас в Україні утворюється повільно. Отже, становлення середнього класу в українському суспільстві, формування серед його представників продуктивної системи цінностей є тими засадами, на яких можна розбудовувати ефективну модель економіки.

В.К. Лебедева зазначила, що, як відомо, проблема формування середнього класу та соціальної держави є настільки ж складною, як і не новою. У відповідних дискусіях акцентується увага на багатьох шляхах її можливого вирішення.

Г.М. Пилипенко наголосила на винятковій ролі освіти, оскільки саме завдяки вихованню й навчанню суспільство передає цінності, знання та нагромаджений досвід від покоління до покоління. Становище, в якому сьогодні перебувають освіта й наука в Україні, не є сприятливим для формування якісних характеристик суспільної свідомості та утвердження в ній елементів, які мотивували б економічних суб’єктів на розвиток. Через ці причини необхідними стають такі реформи, які розпочинаються в духовній сфері, в освіті, проте охоплюють усі складові суспільства як єдиного цілого і спрямовані на: а) прискорення темпів економічного зростання як матеріальної основи зміцнення

середнього класу; б) підвищення рівня правосвідомості нації; в) налаштованість на формування у населення морально-етичної основи ефективного функціонування ринкового механізму; г) утвердження у свідомості кожного громадянина правильного розуміння змісту правових та ліберальних цінностей, а також підняття рівня освіченості населення у політичній та економічній сферах відносно закономірностей поступу суспільства до ліберального устрою; д) формування інституціональної довіри і впевненості громадян у можливості впливати на економічні й політичні процеси та відстоювати свої права; е) сприяння консолідації українського суспільства на основі соціокультурної ідентичності.

Наведемо влучний вираз професора А.С. Гальчинського: "Ми зупинилися перед необхідністю проведення принципово нового класу реформ — таких, що йдуть знизу, ініціюються громадянським суспільством і формуються суспільним консенсусом" [6, с. 186]. І це набагато складніший клас системних перетворень. Він, безперечно, включає економічну складову, але при цьому зорієнтований на паритетний взаємовплив параметрів, які виходять з духовної, культурної, правової та політичної сфер життєдіяльності суспільства.

О.В. Летуча, кандидат економічних наук, доцент кафедри політичної економії Національної металургійної академії України, звернула увагу на виняткову роль громадянського суспільства в подоланні кризи дещо з інших позицій. Системна кризогенна неадекватність механізмів національної економіки зумовлює необхідність перегляду критеріїв розвитку існуючої господарської системи, коригування уявлень про людину і суспільство, формування ідеології постіндустріального розвитку, яка спиралася б на сучасні механізми використання існуючого потенціалу для забезпечення сталого економічного розвитку України. Це вимагає переходу до нової парадигми управління державою на основі гармонізації відносин людини, суспільства і природи, збереження і відновлення природного середовища.

Для вирішення екологічних, економічних і соціальних проблем треба шукати нові підходи, щоб створити українську модель антикризового розвитку, імперативами якої були б соціальна справедливість і відповідальність, українська демократія і внутрішня самоорганізація, трансформація олігархічного капіталізму в соціалізований державний. Водночас акцент на людському вимірі економічного розвитку актуалізує роль громадянських організацій та інститутів у розв'язанні питань отримання громадянами України якісних освіти, медичного обслуговування, екологічних умов їх життєдіяльності.

Активність громадської думки стимулює сумлінне виконання людиною своїх обов'язків, узгодження особистих і суспільних еколого-економічних інтересів, підвищення рівня самовідповідальності кожної особистості, на чому справедливо наголошує член-кореспондент НАН України М.І. Зверяков [1]. Проте без стратегічного узгодження дій органів влади та організацій громадянського суспільства всі пропозиції можуть залишитися переліком добрих намірів. Запорукою успішного подолання кризогенних нестабільностей може бути лише ефективне поєднання зусиль держави, ринкових суб'єктів і громадянського суспільства.

В.В. Білоцерківець, кандидат економічних наук, доцент кафедри політичної економії Національної металургійної академії України, повернувся до поданої у виступі професора А.А. Задой проблематики економічної циклічності. Правими є ті вчені, які пов'язують трансформаційний спад на постсоціалістичному просторі з низхідною ділянкою і нижчою поворотною точкою “довгих хвиль” М.Д. Кондратьєва (далі – К-хвиль). Деяке запізнення у часі пояснюється специфікою адміністративно-командної економіки. Але емпіричні дані свідчать про скорочення життєвого шляху К-хвиль, а отже – і їх тривалості. Про це пишуть багато вчених-економістів.

В.М. Тарасевич уточнив, що на цю емпіричну правильність звертав увагу і в монографії, і в докторській дисертації Ю.І. Пилипенко.

Ю.І. Пилипенко зазначив, що намагався не тільки констатувати вказаний емпіричний факт, але й зрозуміти його причини.

В.В. Білоцерківець переконаний, що при поясненні причин прискорення довгохвильової динаміки необхідно враховувати ефект Ноя, згідно з яким подібність, яка спостерігається і фіксується у періодичному повторенні певних подій, найчастіше є ілюзією, апелювання до якої багато в чому викривлює відбиття складної реальності. Скупчення у межах локального проміжку часу певних однознакових явищ і процесів може стати імпульсом, який ініціює як позитивну, так і негативну динаміку економічної системи. Слід зазначити, що щільність і розподіл цих явищ є неоднорідними у часі і просторі. Вони можуть бути і розподіленими, виступаючи як приватні дивіації в розвитку, і утворювати цілісну пов'язану безліч подій та їх послідовні каузальні ланцюги, які визначають прискорений розвиток системи в тому чи іншому напрямі.

У сучасній науці причини появи таких кластерів повністю не з'ясовано. Взагалі не викликає сумнівів, що однопорядкові, але різновекторні події не можуть розподілятися в часі абсолютно рівномірно, тобто в ряді подій завжди існуватимуть кластери, де частина односпрямованих явищ і процесів переважатиме над іншознаковими, визначаючи висхідну або низхідну траєкторію руху макросистеми. Тривалість такого руху залежатиме від рівня початкової концентрації одновекторних явищ. Їх більша концентрація у відправний момент призведе до стрімкішого піднесення чи до глибшої кризи, і, навпаки, тому що кількісний склад однорідного кластера не детермінований і може коливатися в значному діапазоні, і ритміка циклів набуде аперсистентного характеру. При цьому вичерпання генераційної потужності імпульсу і настання бажаної стабільності ніяк не гарантують її тривалості. З появою нового локусу явищ знову запуститься механізм циклічного розвитку економіки.

В умовах відносно гомогенної в технологічному ракурсі економіки хаотичність руху має досить малу ймовірність, оскільки менш складна система є стабільнішою. Перехід на вищі рівні технологічного розвитку супроводжується появою періодичних коливань. Нарощування складності, підвищення неоднорідності економічного середовища зумовлюють прискорений перехід економіки з рівноважного стану у стан турбулентності з нерегулярними біфуркаціями та лавиноподібними змінами. Втім, такій турбулентності притаманна певна спрямованість: хаотизований розвиток економічної цілісності не ви-

ключає можливості фіксації на осі часу ланцюга кластерів висококонцентрованих моновекторних подій. Наявні статистичні дані відображають зазначену тенденцію, що дозволяє вивести емпіричну правильність: еволюція нової економіки, дістаючи відбиття в розвитку виробничих сил, приводить до поступового скорочення тривалості К-хвиль, пояснюваного специфікою дії ефекту Ноя. Звичайно, ця обставина має бути врахована в довготривалих соціально-економічних прогнозуванні та плануванні, чого, на жаль, не трапилося напередодні новітньої кризи.

О.О. Завгородня, кандидат економічних наук, доцент кафедри політичної економії Національної металургійної академії України, зазначила, що тепер вже цілком очевидно, що для прихильників "мейнстріма" новітня криза виявилася неочікуваною. Тих учених, які попереджали про її неминучість, не було почуто. Руйнівні кон'юнктурні "хвилі" кризи завдали відчутного удару по економіці більшості країн, диференціюючи важкість наслідків залежно від ступеня і характеру їх інтегрованості у світогосподарські процеси. Серед найбільш постраждалих країн опинилася Україна, яка в пориві ліберально-ринкового ентузіазму відкрила себе світу, але превентивно не потурбувалася зміцнити свої конкурентні позиції та виробити механізми захисту національних стратегічних інтересів при розподілі вигод регіоналізації та глобалізації. Поточна критична ситуація — наслідок допущених у минулому системних помилок, пов'язаних як з довгостроковою, переважно екзогенною детермінованістю моделі економічної макродинаміки, так і з недооцінкою ролі й значення фундаментальної наукової складової авангардизації та модернізації економіки. Усе-таки не даремно у мудрих китайців ієрогліф, який позначає кризу, має не тільки значення "небезпека"; його друга іпостась — "шлях до нових можливостей". Хочеться сподіватися, що необхідність при проектуванні економічного майбутнього спиратися на власні культурно-ментальні основи, енергетичне "ядро" і креативно-адаптаційний потенціал саморозвитку стане очевидною не тільки для представників наукової громадськості, але й для практиків макроекономічної політики. Зокрема, це вимагає посилити увагу до механізмів якісного оновлення спадкового екогенетичного матеріалу і відтворювальних програм, у тому числі пов'язаних із збереженням і розвитком поліпотентних конкурентних переваг, еволюційно перспективних у рамках обраної інтеграційної моделі. Важливо усвідомлювати, що дискреційні стабілізуючі впливи, розроблені в рамках авторитетних теоретичних концепцій, але позбавлені *відтворювального, інтеграційного та інноваційного контекстів*, спроможні лише тимчасово пом'якшити соціально хворобливу симптоматику кризи або, продовживши "технологічну паузу" та посиливши інерційність макросистеми, підвищити ймовірність її потрапляння в майбутньому в інституційно-технологічну "пастку".

Безальтернативність інноваційного шляху розвитку актуалізує проблему стимулювання інноваційної активності економічних суб'єктів, надання нано- та мікропроявам інноваційності суспільно-корисної спрямованості та масовості.

Серед факторів інноваційної динаміки особливе місце посідає національна інноваційна культура (НІК), в якій знаходить відображення усереднена схильність конкретного суспільства до економічної творчості та інноваційної

активності, характер сприйняття ним піонерних ідей, типова реакція на загострення потреб у самовідновленні (розвитку) і традиційні технології задоволення таких потреб.

З огляду на вищесказане, **В.М. Тарасевич** зазначив, що НІК – невід’ємна складова цивілізаційно-національного менталітету або соціально-економічного генотипу народу. У галузі науки, яка бурхливо розвивається, – етноекономіці – увага акцентується не на космополітичності, а на ґрунтовності економічних процесів, їх заданості не стільки загальнолюдськими, скільки національними імперативами.

Г.М. Пилипенко додала, що про це вже писали основоположники німецької історичної школи. Гідне місце ця проблематика посідає у працях сучасних прихильників класичного інституціоналізму.

В.М. Тарасевич з цього приводу підкреслив, що не лишились осторонь актуальних питань національної економіки українські та російські мислителі та вчені – слов’янофіли, народники, євразійці. Проте це є темою спеціальної дискусії. Постає також запитання про *особливості НІК українського народу*.

О.О. Завгородня зупинилася на цих особливостях. Процеси самоідентифікації єдиної української нації є ще далекими від завершення. У вітчизняній економічній науці нагромаджено достатній дослідницький матеріал для безпомилкових відповідей на поставлене запитання. Оскільки будь-яке особливе існує в загальному і проявляється через і за допомогою нього, хотілося б звернути увагу на ті характеристики НІК, через і за допомогою яких можливий пошук особливих українських рис. Найбільш значущими є такі загальні характеристики НІК:

- фаталістичне, пасивне чи активне сприйняття майбутнього суспільством у цілому та його окремими індивідами, яке визначає характер їхньої діяльності;
- рівень і глибина усвідомлення часу, які вказують на горизонт бачення, прогнозування та планування майбутнього;
- орієнтація на цінності минулого, теперішнього або майбутнього, що відображає ранги пріоритетів міжчасового вибору економічних суб’єктів;
- ставлення до комплементарності новацій і традицій, яке свідчить про: а) потенціальну реформаційну пластичність (адаптабельність) поведінкової матриці економічних суб’єктів та її межі; б) суспільний статус інноваторів; в) міру терпимості до різних проявів нового і новітнього; г) конфліктогенність співіснування нового і традиційного;
- ступінь особистої відповідальності за майбутнє своє і своєї країни;
- ставлення до ризику (“економічний авантюризм”);
- ставлення до особистої свободи, до “коридору” кількості ступенів “свободи від” і “свободи для”, що відображає прийнятну міру відкритості зовнішньому світу і стохастичності міжособових взаємодій, нелінійна динаміка яких сприяє генерації та дифузії нових ідей, створює передумови біфуркацій і мотивацію інноваційних проривів тощо.

Ці та інші загальні характеристики НІК задають ключові параметри функціонування національної інноваційної системи, визначають готовність економічних суб’єктів продукувати, сприймати і поширювати нове, заохочувати учасників інноваційної діяльності. Їх недооцінка або ігнорування на етапі розробки

стратегічних програм соціально-економічного розвитку від самого початку зумовлює їх фактичну неефективність, викликану виникненням незапланованих трансакційних витрат унаслідок пасивного опортунізму нововведенням або активного (відкритого чи "партизанського") супротиву їм.

Н.В. Рябцева, кандидат економічних наук, доцент кафедри політичної економії Національної металургійної академії України, зазначила, що у виступах учасників обговорення було окреслено принципово важливий момент. Йдеться про стимулювання внутрішнього попиту, а в ширшому плані — розвитку внутрішнього ринку. Судячи з кризових реалій, це складне питання. Наш внутрішній ринок, як і раніше, не виконує функцію підтримки і опори національного підприємництва. Як правило, політики розраховують або на невелику місткість внутрішнього ринку, або на недоліки в його регулюванні. Звичайно, частково це так. Проте не можна забувати про необгрунтовану відкритість національної економіки. Питома вага експорту та імпорту у ВВП "зашкалює", що свідчить про надмірну залежність наших споживачів і виробників від зовнішньої економіки. Наприклад, на внутрішньому ринку України споживається всього близько 8 млн. т прокату, а експортується майже 22 млн. т прокату і напівфабрикатів на рік. В інших країнах спостерігається зворотна пропорція: на внутрішньому ринку продається 70—90% виробленої металопродукції. Крім того, за деякими видами прокату українські підприємства потрапили в монозалежність від певних ринків (наприклад, 80% експорту вітчизняної оцинковки припадає тільки на Росію). В умовах кризи продовжується нарощування імпорту, а отже — звуження внутрішнього ринку. У цьому зв'язку імперативами економічної політики мають бути розробка і застосування ефективних механізмів розвитку внутрішнього ринку металу, і передусім — українських галузей, які споживають сталь. Так, масштабне оновлення застарілого металофонду може істотно розширити внутрішній ринок для вітчизняних металургійних підприємств. Імортазаміщуюче зростання має стати реальністю не тільки в енергозбереженні, але й в електротехніці, фармакології, хімії, нафтохімії та ІТ-секторі. Інакше кажучи, ресурс національної економіки, який треба задіяти негайно — *захист і розвиток внутрішнього ринку*.

В.М. Тарасевич, коментуючи тезу про неекономічні фактори виходу на траєкторію зростання, зазначив, що в боротьбі за внутрішній ринок не можна недооцінювати роль актуалізації національної ментальної матриці взагалі і відповідних їй потреб зокрема. Досвід показує, що потреби, які вміло нав'язуються та імпортуються, успішно задовольняються саме імпортованими товарами. З їх іноземними виробниками нашому бізнесу надзвичайно важко конкурувати через відомі відмінності ментальних матриць. Водночас виробничий і підприємницький потенціали національної ментальності використовуються далеко не повною мірою. На цьому полі наш бізнес міг би стати цілком конкурентоспроможним не тільки на внутрішньому ринку, але й, принаймні, на ринках країн СНД. Крім того, чому б і нам не каталізувати пропаганду наших ментальних цінностей і потреб не тільки в близькому, але й в далекому зарубіжжі? На світовому ринку ця "наша" ніша все ще є вільною.

І.Л. Леонідов, кандидат економічних наук, доцент кафедри політичної економії Національної металургійної академії України, висловив думку, що за-

значена проблема ментальних цінностей може бути розглянута в ширшому інституціональному контексті. Економічна криза показала, що кількість і різноманітність інститутів самі по собі не є фактором інноваційного розвитку. Принципово важливою є здатність інститутів гармонізувати інтереси економічних суб'єктів і таким чином забезпечувати їх реалізацію. Це неможливо без досягнення високого ступеня відповідності формальних і неформальних інститутів. Саме суперечності між ними додають до економічних процесів, передусім, процеси привласнення і кризогенні флуктуації. У цьому зв'язку досить перспективним, на наш погляд, є розвиток формально неформальних інститутів державно-приватного партнерства з використанням зарубіжного досвіду: точкові територіальні центри високотехнологічного розвитку (Китай), технології подвійного призначення (Росія), державна підтримка і контроль діяльності технопарків і технополісів (ЄС), а також “вирощування” формальних інститутів на ґрунті національних цінностей.

О.О. Алсуф'єва, старший викладач кафедри політичної економії Національної металургійної академії України, наголосила, що узгодження інтересів економічних суб'єктів є визначальним також для успішної розбудови та функціонування національної інноваційної системи (НІС). Звичайно, головним модератором і гарантом процесу узгодження має бути держава. Але у реальності є “провали” не тільки ринку, а й держави. Як їх уникнути? Серед багатьох способів, що демонструє світовий досвід, найближчими до нашої ментальної матриці є такі, які орієнтовані на отримання емерджентного ефекту взаємодії суб'єктів НІС. Наприклад, “проемерджентною” є посередницька діяльність медіаторів – незалежних дослідницьких центрів, служб зв'язків з громадськістю, центрів консультування тощо.

Є.Г. Самойленко, кандидат економічних наук, доцент кафедри політичної економії Національної металургійної академії України, одним з важливих напрямів подолання економічної кризи в Україні назвав детінізацію економіки. Для легалізації тіньової економіки майже всі фахівці пропонують комплексний підхід, який поєднував би політичні, економічні, адміністративні, силові та законодавчі заходи. Серед головних зазвичай виділяють:

- забезпечення політичної та законодавчої стабільності;
- реформування податкової системи, яке передбачало б зменшення податкових ставок, але за умови збільшення кількості платників податків;
- оздоровлення фінансово-кредитної сфери та припинення відпливу капіталів за кордон;
- створення привабливіших умов для інвестування, ніж у інших країнах;
- гарантування прав власності, комерційної та банківської таємниці;
- забезпечення правової захищеності підприємств;
- вжиття дійових заходів щодо легалізації тіньових капіталів, які не мають кримінального походження;
- проведення адміністративної та судової реформ;
- формування ефективних громадянських інститутів;
- жорстку боротьбу з корупцією;
- активізацію боротьби правоохоронних структур з організованою злочинністю.

В.М. Тарасевич з цього приводу підкреслив, що так само, як реально існує не хвороба взагалі, а конкретна специфічна хвороба, для лікування якої потрібні спеціальні ліки та процедури, реальністю є не абстрактна тіньова економіка, а її різні форми, типи, види, боротьба з якими вимагає специфічних заходів.

У свою чергу, **Є.Г. Самойленко** також зазначив, що не можна недооцінювати, з одного боку, ефективність загальних рецептів посилення "антитіньового імунітету", а з іншого — роль специфічних засобів і заходів боротьби з "хворобою". Зрозуміло, рецепти звуження неформального, напівлегалізованого, фіктивного, підпільного, елітарно закритого та ірраціонального секторів тіньової економіки не можуть бути однаковими. Наприклад, суб'єкти неформального сектору спроможні нагромадити первісний капітал, який, за умови його належного використання, може дати потужний поштовх для розвитку малого та середнього бізнесу. Таким поштовхом має стати надання пільгових кредитів. Кредити на умовах 17–18% річних мало кого можуть стимулювати до виробничої діяльності. Як показує досвід західних країн, навіть 3% річних уже є малопривабливими для інноваційної виробничої діяльності. "Інноваційні" кредити мають бути безпроцентними і гарантованими державою; не менш ефективними можуть стати відповідні податкові пільги.

Деякі слова слід сказати стосовно повернення тіньових капіталів, які були виведені з країни. Якихось кардинальних заходів, спрямованих на їх повернення, не потрібно, оскільки, як показує практика, тіньовий капітал повертається у вигляді іноземних інвестицій, що надає йому відповідного легального статусу. Головними чинниками при прийнятті рішення про інвестиції є дохідність капіталу та гарантії недоторканності вкладених коштів. З цієї точки зору, національна економіка є більш привабливою для вітчизняних бізнесменів, які вивезли за кордон капітали, ніж для іноземних підприємців, у тому сенсі, що, по-перше, вітчизняні підприємці значно краще знають умови господарської діяльності та розуміють процеси, які відбуваються в економіці, по-друге, у них є відповідні особисті зв'язки з чиновниками різних рівнів, по-третє, на вітчизняному ринку дохідність капіталу є вищою, ніж на іноземному. Взагалі ж держава має обгрунтовано регулювати рівень дохідності капіталу в різних секторах економіки, не допускаючи значних перекосів. Хіба можна вважати нормальним, коли дохідність торговельно-посередницької діяльності та "індустрії розваг" є на порядок вищою порівняно з виробничою? Чому б, наприклад, не застосувати відповідні податкові та грошово-кредитні інструменти для виправлення такого перекосу? Але для цього потрібна політична воля.

Н.І. Ткаченко, кандидат економічних наук, доцент кафедри політичної економії Національної металургійної академії України, у своєму виступі зазначила, що рішучі та послідовні політико-правові дії необхідні й для врегулювання ще однієї не менш значущої для суспільного добробуту проблеми. Йдеться про вилучення і використання рентних доходів. Світовий досвід показує, що в країнах з державною формою власності на надра (Великобританії, Данії, Канаді, Німеччині, Норвегії, США та ін.) система платного надкористування реалізується завдяки комбінації платежів: фіксованого внеску (FF); специфічного податку або податку на вартість (SAVD, "Royalties"); найвищої ставки податку на прибуток

(HRIT); прогресивного податку на прибуток (PPT); податку на ренту ресурсів (RRT); “коричневого” податку (BT); частини продукції (PS); податку на ресурсну ренту після виплати кредиту (RRTE); внесеного процента (CI). З огляду на специфіку трансформаційних змін в економіці України, доцільною є комбінація оподаткування прибутку підприємця – орендаря надр і вилучення рентних платежів.

Аналіз чинних в Україні законодавчих та нормативних актів, які регулюють діяльність господарюючих суб’єктів у сфері надрокористування, визначають правовий статус гірничого підприємства, правові та організаційні засади гірничих робіт, виявив певні вади: а) не закріплено конкурсний порядок укладання угоди з підприємцями – орендарями надр; б) максимальний термін дії угоди щодо надрокористування становить 50 років від дня її підписання та не передбачає розподілу прав власності на надра; в) користування надрами здійснюється на підставі угоди про розподіл продукції між суб’єктами, яка не передбачає визначення показників диференціальної гірничої ренти I та диференціальної гірничої ренти II, відповідний розподіл та перерозподіл рентних платежів; г) чітко не визначено обсяг продукції, який підлягає розподілу між суб’єктами рентних відносин; д) підприємцям – орендарям надр не надано права розпорядження виробленою продукцією протягом розрахункового періоду.

На підставі конкретизації алгоритму виокремлення в доданій вартості диференціальної ренти і прибутку, врахування технологічної складової процесу виробництва та можливих змін кон’юнктури ринку концентратів є сенс не тільки вдосконалити методику розрахунку диференціальної гірничої ренти I та II, але й узагальнити досвід РФ відносно формування та використання Фонду національного добробуту (ФНД), який у цілому вдало виконав роль “подушки безпеки” для російської економіки, соціальної сфери та всієї фінансової системи в період економічної кризи та (в перспективі) дозволить подолати негативні явища в економіці за рахунок впровадження структурних інвестиційних проектів, спрямованих на стимулювання та “запуск” економіки. ФНД у Росії починають використовувати для фінансування мегапроектів. На 1 листопада 2013 р. обсяг коштів фонду становив близько 3 трлн. руб. Відповідно до існуючого механізму, у різні проекти можна вкласти до 40% коштів фонду. Так, 670 млрд. руб. планується інвестувати в модернізацію Транссибу і БАМу, будівництво Центральної кільцевої автодороги (ЦКАД), розвиток Московського авіаційного вузла, розширення інфраструктури Сибіру і Далекого Сходу.

Від реалізації зазначених мегапроектів держава сподівається отримати додаткові доходи. Так, будівництво ЦКАД довірено держкомпанії “Російські автомобільні дороги”, а програму розвитку БАМу і Транссибу – ВАТ “РЖД”. Компанії отримують гроші ФНД на зворотній основі. За проектом по ЦКАД мінімальна дохідність цінних паперів має бути забезпечена на рівні “інфляція +1%” до 2022 р., а по БАМу і Транссибу – 2–3% річних, починаючи з шостого року реалізації проектів. Контроль за цільовим витрачанням держінвестицій делеговано Мінфіну РФ. При цьому в проектах будуть задіяні не тільки кошти ФНД. Наприклад, у будівництво ЦКАД уряд має намір вкласти до 74 млрд. бюджетних рублів і розраховує залучити 76 млрд. руб. приватних інвестицій. “Ціна питання” для “РЖД” на період до 2017 р. перевищує 560 млрд. руб. На думку

експертів, цей проект окупиться протягом 20 років, а суверенний рейтинг "РЖД" забезпечить мінімальні ризики для інвестицій, у свою чергу, зворотність коштів може бути досягнута за рахунок надходжень у бюджетну систему та гарантованої дивідендної прибутковості.

У свою чергу, **В.М. Тарасевич** зазначив, що досвід Росії для нас є корисним. Необхідно формувати український Фонд національного добробуту і, передусім, за рахунок рентних платежів.

Н.І. Ткаченко погодилася з цією думкою та уточнила, що досвід інших країн ми маємо сприймати критично, а в економіко-політичних рішеннях — керуватися нашими національними інтересами.

О.Л. Фаїзова, кандидат економічних наук, доцент кафедри політичної економії Національної металургійної академії України, зазначила, що сьогодні практично всі значущі відкриття відбуваються в міжпредметному форматі. Дискусія на сторінках журналу "Економіка України" в черговий раз підтвердила актуальність розширення предметного поля політекономії за рахунок інтеграції з філософією, етикою, соціологією, політологією, одночасно поставивши серйозні наукові проблеми. Серед останніх звертає на себе увагу порушена у статті В.М. Тарасевича проблема соціальної відповідальності "національної еліти", влади і бізнесу на фоні "очевидної кризи глобального управління взагалі та регулювання глобальної економіки зокрема" [2, с. 6].

Не піддаючи сумніву необхідність подібної відповідальності, так само, як і переконливість теоретичного обґрунтування "державного спеціалізованого капіталізму" на основі відтворювального підходу, хотілося б підкреслити складність і нерозв'язаність морального (чи тільки морального?) питання про баланс соціалізації та капіталізації, соціалізації та бюрократизації, про існування і природу *гену соціальної відповідальності*. У якій площині може існувати цей ген: економічній, морально-етичній, освітній, політичній? Які механізми його продукування та активізації?

Певний потенціал вирішення цієї проблеми вбачається в ідеологічній складовій політекономії взагалі та відродженні повноцінної масової політекономічної освіти зокрема. Більше того, даний фактор розглядається як навігатор інноваційних практик управління національними промисловими підприємствами, які функціонують в умовах домінування індустріальних технологічних укладів і відчувають вплив найбільш складного симбіозу факторів індустріального і постіндустріального розвитку. Серед останніх дедалі зростаючого значення набуває ціннісноутворююча функція інтелектуального капіталу. Додана вартість продукується інноваціями, інтелектуальною складовою бізнесу, якістю корпоративного управління, брендом, креативністю персоналу, діловим і соціальним іміджем компанії. Лідерство в постіндустріальному суспільстві прямо залежить від якості інтелектуального капіталу компанії, здатності отримувати та ефективно використовувати знання, які перетворилися на безпосередню виробничу силу.

Коли йдеться про демократію та відповідальність, особливого значення набуває властивість сучасної робочої сили не тільки генерувати знання, продукувати поточну вартість, але й створювати потенціал зростання цінності компанії з позицій усіх груп економіко-управлінського впливу, включаючи персонал,

державу і суспільство в цілому. Механізмом реалізації нової рольової функції робочої сили як “людини-креатора” стає його активне, за принципом подвійної петлі, залучення до процесів управління вартістю стратегічно орієнтованої компанії, що є неможливим без знання базових закономірностей соціально-економічного розвитку, розуміння факторів соціально-економічної ефективності, в тому числі нематеріальних, зокрема – зростаючої ролі соціальної відповідальності бізнесу.

Таке затребуване повернення економічній теорії статусу нормативної дисципліни для студентів неекономічних спеціальностей сприятиме формуванню гену соціальної відповідальності вже на стадії підготовки майбутнього спеціаліста і громадянина. Закріплення даного гену в процесі активної соціально-трудової діяльності і розширення до відомої критичної маси прошарку носіїв креативності – середнього класу – вбудовують соціальну відповідальність у геном національної економіки, надають останній імпульсу руху до сучасної економіки знань. У цьому зв’язку хочеться підкреслити, що ми як викладачі фундаментальних економічних дисциплін щиро вдячні віце-президенту, академіку НАН України В.М. Гейцю за підтримку на рівні Міністерства освіти і науки України наших пропозицій про відновлення нормативного статусу економічної теорії.

Підбиваючи підсумок дискусії, **В.М. Тарасевич** зазначив, що колективне обговорення було цікавим, теоретично значущим і практично корисним. Правда, його теоретико-діагностична складова дещо переважає над практично орієнтованою. Але, по-перше, як відомо, немає нічого практичнішого за хорошу теорію; по-друге, адекватна діагностика проблеми є найважливішою передумовою вибору ефективних засобів її вирішення; по-третє, дане обговорення є хорошим стимулом для нашої наукової та освітньої діяльності.

Список використаної літератури

1. *Звєряков М.І.* У пошуках виходу з кризи // Економіка України. – 2013. – № 8. – С. 4–21.
2. *Тарасевич В.М.* Про орієнтири і напрями виходу з кризи // Економіка України. – 2013. – № 9. – С. 4–17.
3. *Геєць В.М., Гриценко А.А.* Вихід з кризи (Роздуми над актуальним у зв’язку з прочитаним) // Економіка України. – 2013. – № 6. – С. 4–19.
4. *Пшеворский А.* Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2000. – 320 с.
5. *Олсон М.* Возвышение и упадок народов. Экономический рост, стагфляция, социальный склероз. – Новосибирск : ЭКОР, 1998. – 401 с.
6. *Гальчинський А.* Лібералізм: уроки для України : науково-популярне есе. – К. : Либідь, 2011. – 288 с.

References

1. *Zveryakov M.I.* *U poshukakh vykhodu z kryzy* [Seeking the exit from the crisis]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2013, No. 8, pp. 4–21 [in Ukrainian].
2. *Tarasevych V.M.* *Pro oryentyry i napryamy vykhodu z kryzy* [On the reference points and directions of the exit from a crisis]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2013, No. 9, pp. 4–17 [in Ukrainian].

3. Heets' V.M., Grytsenko A.A. *Vykhid z kryzy (Rozdumy nad actual'nym u zv'yazku z prochytanym)* [The way out from a crisis (Reflections about actual things after the reading)]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2013, No. 6, pp. 4–19 [in Ukrainian].

4. Pshevorskii A. *Demokratiya i Rynok. Politicheskie i Ekonomicheskie Reformy v Vostochnoi Evrope i Latinskoj Amerike* [Democracy and Market. Political and Economic Reforms in the East Europe and Latin America]. Moscow, Ross. Polit. Entsiklop., 2000.

5. Olson M. *Vozvyshenie i Upadok Narodov. Ekonomicheskii Rost, Stagflyatsiya, Sotsial'nyi Skleroz* [The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities]. Novosibirsk, EKOR, 1998 [in Russian].

6. Hal'chyns'kyi A. *Liberalizm: Uroky dlya Ukrainy* [Liberalism: Lessons for Ukraine]. Kyiv, Lybid', 2011 [in Ukrainian].

Матеріал надійшов до редакції 26 листопада 2013 р.
